

İNKLÜZİV TƏHSİLİN YARANMASININ TARİXİ MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüziya, xüsusi məktəb, seqresiya, normallaşma

Key words: inclusive education, inclusion, special school, segregation, normalization

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзия, специальная школа, сегрегация, нормализация

Bəşər cəmiyyəti yarandığı dövrdən psixi, əqli və fiziki cəhətdən sağlamlığında çatışmazlıq olub, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara qarşı münasibət çox fərqli olmuşdur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlar təlim, təhsil, tərbiyəyə yiyələnmək və onların digər normal insanlar tərəfindən qəbul edilməsi üçün mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir və aşağıda göstərilən mərhələlərlə təsvir oluna bilər:

- I mərhələ eramızdan əvvəl XI-VIII əsrdən – XII əsrə qədər olan vaxtı əhatə edir - Cəmiyyət sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara qarşı aqressiv rəfdar edir, onları qəbul etmirdi. [1, səh 47]

- II mərhələ XII əsrdən - XVIII əsrin 70-80-ci illərini əhatə edir. Bu dövrlərdə fiziki, əqli və psixi sağlamlıqlarında çatışmazlıqlar olan insanlara qarşı münasibət kəskin dəyişilmiş, yəni onların təliminin mümkünliyi başa düşülmüşdür. [1, səh 49]

- III mərhələ XVIII əsrin 70-80-ci illərindən – XX əsrin əvvəllərində olan vaxtı əhatə edir. Bu mərhələdə həm Avropada, həm də Rusiyada müxtəlif kateqoriyalı çatışmazlıqları olan uşaqlara öyrənmə bacarıqları ilə yanaşı, öyrətmək zərurəti -xüsusi təhsilin təşkilinin vacibliyi də dərk edilmişdir. [1, səh 50]

- IV mərhələ XX əsrin əvvəllərindən – 1980-ci illərin ortasını əhatə edir. Bu illərdə artıq təcrid olunmuş təhsildən integrativ təhsilə doğru inkişaf getməyə başladı. Integrativ təhsildə uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində tipik uşaqlarla birlikdə, lakin ayrı siniflərdə xüsusi proqram əsasında oxuyur. Bununla da uşaqların yaşadıkları cəmiyyətin mədəni ənənələrinə uyğun tərbiyəsinə vacib hesab edirdi.

- V mərhələ 1980-ci illərin ortasından – hal-hazırkı vaxta qədər olan illəri əhatə edir. Bu mərhələdə integrativ təhsillə yanaşı inklüziv təhsil də tətbiq olunmağa başladı.

Əlilliyi olan uşaqların inklüziv təhsili ilə bağlı problemlər son onilliklərdə təkcə aparıcı elm adamları, müəllimlər, psixoloqlar, tibb nümayəndələri tərəfindən deyil, uşaqlarını ictimai təhsil müəssisələrində tərbiyə etmək və tərbiyə etmək istəyən əlil uşaqların valideynləri tərəfindən də fəal şəkildə müzakirə olunur. Məqsəd əlil uşaqların da cəmiyyətin tam üzvü olmaq imkanını təmin etməkdir.

“İnküziv təhsil” modeli xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili ilə yanaşı, onların həyata transformasiyasını və inkişafını nəzərdə tutur. Burada yalnız sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar deyil, həm də kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, çətin tərbiyə olunan, davranışında problemlər olan, zərərli vərdislərə meyl edən, təhsildən kənarda qalan, hüquqları pozulan, zorakılığa məruz qalan uşaqlar da aid edilir.

İnküziv təhsil bütün şagirdlərə uşaq bağçasında, ümumtəhsil məktəblərində, texniki peşə məktəblərində, texnikom və kolleclərdə, institut və universitetlərdə tam iştirak etmək üçün imkan verir.

1945-ci ildə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dünyada humanizm ideyalarının gücləndirilməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) yaradılması üçün vacib şərt idi. Bu təşkilat əlilliyi olan uşaqların təhsil sistemində bərabər hüquqlarının həyata keçirilməsinə təşəbbüs göstərir və əlilliyi olan uşaqların keyfiyyətli və əlverişli təhsil almaq hüquqlarının təmin edilməsinə dövlətlərin və hökumətlərin diqqətini cəlb edirdi. BMT təşəbbüslərini həyata keçirmək üçün qanun çərçivəsində aşağıdakı sənədləri hazırladı:

- “İnsan Hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsi” (1948);
- “Uşaq hüquqları Bəyannaməsi” (1959);
- Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə haqqında konvensiya” (1960);
- “Əqli cəhətdən geri qalan şəxslərin hüquqları haqqında bəyannamə” (1971);
- “Əlillərin hüquqları haqqında bəyannamə” (1975);
- “Əlillərə dair Ümumdünya Fəaliyyət Proqramı” (1982);
- “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” (1989);
- “Uşaqların yaşamasını, qorunmasını və inkişafını təmin etmək haqqında dünya bəyannaməsi” (1990);
- “Hamı üçün Təhsil haqqında Dünya Bəyannaməsi” (1990);

- “Əlillər üçün bərabər imkanların yaradılması üçün standart qaydalar” (1993);
- “Xüsusi təhsil ehtiyacı olan şəxslərin təhsili sahəsində prinsiplər və praktiki fəaliyyət haqqında Salamanka Bəyannaməsi” (1994);
- “Dünya Təhsil Forumu tərəfindən qəbul edilmiş Dakar Fəaliyyət Çərçivəsi” (2000)

Qəbul edilmiş beynəlxalq hüquqi sənədlərin əsas bazası olan humanist prinsiplərə zidd olaraq xüsusi təhsil sistemində ayrışdırıcılıq vardı. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kütləvi təhsil müəssisələrindən ümumiyyətlə təcrid edilirdi. Xüsusi məktəblərin təhsil mühitində uşaqların bu cür təcrid olunması onların hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirilməyə başlandı^[9]. Bununla əlaqədar, 1960-1970-ci illərin sonunda Avropa və Amerikada əlilliyi olan insanların, inkişaf əlilliyi olan uşaqların valideynlərinin, həmçinin kollegiya üzvlərinin cəmiyyətdə və təhsildə ayrışdırıcılıqla mübarizəyə yönəlmiş kütləvi etirazları oldu^[6]. Tədbirlərin nəticəsi olaraq 1960-1970-ci illərdə İsveçdə, daha sonra inkişaf etmiş əksər ölkələrdə əlillər üçün böyük internat məktəbləri və psixiatriya xəstəxanaları bağlandı.^[7]

1970-ci illərdə İsveçdə Danimarka Ruhi Sağlamlıq Xidmətinin rəhbəri N.Benk-Mikkelsen və Zehni Əlillər Assosiasiyasının direktoru B.Nire “normallaşma” anlayışını təqdim etdilər^[6]. Normallaşmanın təməl prinsipi əlilliyi olan şəxslərin təhsil almaq, işləmək və normal şəraitə yaxın yaşayış şəraiti almaq hüququ haqqında müddəadır^[3].

1974-cü ildə İngiltərədə Əlilliyi olan Şəxslər Birliyi yaradıldı. Bu birliyin fəaliyyəti əlilliyi olan insanların ayrılıqlarına qarşı mübarizə məqsədi daşıyır. Bu birliyin üzvlərinin nəşrləri əlilliyi dərk etməyin yeni bir sosial konsepsiyasını açıq şəkildə ortaya qoydu: əlilliyi olan insanlar (xüsusən də uşaq) üçün cəmiyyət tərəfindən yaradılan maneələr onların normal həyat sürməsinə imkan vermir. 1970-ci ildə Amerikalı alim İ. Deno oxşar konsepsiya – “Kaskad” modelini təklif etdi^[8]. Kaskad altında əlilliyi olan bir uşağın ümumi cərəyanda (əsas cərəyanda) mümkün qədər səmərəli qarşılıqlı münasibət yaratmasına imkan verən sosial və təhsil tədbirləri sistemi nəzərdə tutulur. 1975-ci ildən bu yana ABŞ-da “Əlil uşaqların təhsili haqqında” 94-142 qanununun qəbulu ilə təhsildə inteqrasiya prosesləri hüquqi əsasla qoyuldu. Bu qanun federal büdcə hesabına əlilliyi olan uşaqların dövlət məktəblərində pulsuz təhsil almaq hüququnu təmin etmək üçün hazırlanmışdır. İngiltərədə, 1978-ci ildə, İnkişaf Qüsurlu Uşaq və Gənclərin Tədrisi ilə Vəziyyətin Öyrənilməsi Komitəsi, əlil uşaqları orta məktəblər sisteminə inteqrasiya etməklə inklüziv təhsilin inkişaf perspektivlərini açıqladı. 1981-ci ildə Təhsil haqqında Qanun bu sahəni prioritet olaraq təsdiqlədi. M. Yornokdan əvvəl əlilliyi olan uşaqlara münasibətdə alçaldıcı və səhvən “əqli qüsurlu” və “təhsili olmayan” ifadələr işlədilir. M. Yornok tərəfindən edilən araşdırmalar, bir sinifdə hər beş şagirddən birinin öyrənmə çətinliyi olduğunu, öyrənmə çətinliyi olan uşaqların diaqnoz və müalicə aldıqları zaman nöqsanlı bir model çərçivəsində olmamaları lazım olduğunu göstərdi. M. Yornok iddia edirdi ki, öyrənmə çətinliyini yaxından görmək və uşağın ilkin vəziyyəti arasında qarşılıqlı asılılığı müşahidə etmək tədrisdə prioritet rol oynayan müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin nəticələrindən asılıdır, nəinki xüsusi ekspertdən. Komitə “əqli gerilik” anlayışını “öyrənmə çətinliyi” termini ilə əvəz etməyi təklif etdi. M. Yornok ilə həmfikir olan tədqiqatçılar R. Kroll, D. Mosis və S. Danlop “asosial davranış” anlayışını öyrənmə problemlərinin meyarlarından biri kimi təqdim edərək “öyrənmə çətinlikləri” anlayışını bir qədər genişləndirdi^[4]. 1981-ci ildə, əsasən M. Yornok tövsiyələrini özündə cəmləşdirən təhsil haqqında qanunda “əlil uşaqlar” anlayışını “xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar” anlayışı ilə əvəz etdi və ümumtəhsil məktəbində bu kateqoriyalı uşaqlar üçün müvafiq təhsil formalarının verilməsini tələb etdi.

Eyni zamanda Birləşmiş Ştatlar ümumi və xüsusi təhsilin ən yaxşı təcrübələrinin birləşməsinə əsaslanaraq müasir Amerika təhsil siyasətinin istiqamətini müəyyənləşdirən bir sıra qanunlar qəbul edib:

– 1980-ci ilin təhsil islahatları, müəllimlərin əlilliyi olan uşaqların təhsili üçün məsuliyyət almağa çağırışını dilə gətirdi;

– R.Reyqanın Təhsilin keyfiyyəti üzrə Milli Komissiyası tərəfindən təqdim olunan “Millətin riskləri: təhsil islahatı üçün vacibdir” məruzəsi (1983);

– İnkişaf qüsurlu şəxslərin təhsili haqqında qanun (1990).

1994-cü ildə İspaniyada (Salamanka) keçirilən Xüsusi Ehtiyacı Şəxslərin Təhsili mövzusunda Dünya Konfransı dünya pedaqoji birliyi üçün parlaq bir hadisə idi. Nəticədə “inklüziv” termini pedaqogikaya daxil edildi və inklüziv təhsil prinsipi elan edildi. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlar üçün təhsil sahəsində prinsiplər, siyasət və praktiki fəaliyyət haqqında Salamanka bəyannaməsi əsas beynəlxalq sənədlərdən biridir. Bu sənədin dəyəri, əlil uşaqların davamlı bir təhsil müəssisəsinə fəal cəlb edilməsi və iştirakını təmin etməklə yanaşı, həm də bütün kateqoriyalı uşaqların təhsil ehtiyaclarının reallaşdırılması üçün şərait yaratmaq məqsədilə kütləvi təhsil sisteminin yenidən qurulmasını əhatə edən inklüziv təhsil sahəsində qanunvericilik təşəbbüslərinin irəli sürülməsi və irəli sürülməsi prinsiplərini özündə ehtiva etməsindən ibarətdir.

Dakar Çərçivə Fəaliyyət Konsepsiyası (Dakar Framework for Action) və Təhsildə Minilliyin İnkişaf Hədəfləri (Millennium Development Goals on Education), 2015-ci ilə qədər hamının təhsili təmin etməsi üçün hazırlanmış ən əhatəli və müasir bir yanaşma təqdim edir. Inklüziv təhsil konsepsiyasının əsas prinsipləri fiziki vəziyyətindən asılı olmayaraq hər bir insanın müstəsna dəyərinin və unikallığının tanınması, əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi şəraitin yaradılmasına, onların uğurlu ictimailəşməsinə təmin etməyə yönəlmişdir.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısına yekun vuraraq bir daha vurğulayırıq ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində inklüziv təhsil prosesi konkret sosial-mədəni şərait və rəhbərliyin siyasi iradəsi nəzərə alınmaqla fərqlidir. Inklüziv təhsil səbr tələb edən uzunmüddətli, sistemli və ardıcıl, davamlı, həyata keçirilməsi üçün kompleks yanaşma tələb edən bir strategiyadır. İndiki mərhələdə inklüziya dünya birliyi daxilində təhsil sisteminin inkişafında aparıcı bir tendensiyaadır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova N. T., Məlikov M. Ş.–Xüsusi Pedaq. Müasir Problemləri, Bakı 2018
2. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом: в 2-х ч. М.: Печатный двор, 1996. Ч. 1. Западная Европа. 182 с.
3. Culham A., Nind M. Deconstructing Normalization: Clearing the Way for Inclusion // Journal of Intellectual and Developmental Disability. 2003. Vol. 28. № 1. P. 65-78.
4. Deno E. N. Special Education as Developmental Capital // Exceptional Children. 1970. № 37. P. 229-237.
5. Dunn L. M. Special Education for the Mildly Retarded: Is Much of It Justifiable? // Exceptional Children. 1968. № 35. P. 5-22.
6. Nire B. The Normalization Principle and Its Human Management Implications // The International Social Role Valorization Journal. 1994. Vol. 1. № 2. P. 19-23.
7. Pritchard D. G. The Development of Schools for Handicapped Children in England during the Nineteenth Century // History of Education Quarterly. 1963. Vol. 3. № 4. P. 215-222.
8. Review of the Present Situation of Special Education: ED-88 /ws/ 38. UNESCO, 1988. 150 p.

Historical stages of creation of inclusive education

Summary

Since ancient times, the attitude towards people in need of special care has been different. These people went through a complicated process of training, education, training and acceptance by other normal people. The article discusses the historical development of this process. It is divided into development stages and the article provides detailed information about these stages. Inclusive education is the education of children in need of special care in educational institutions with healthy children.

Исторические этапы создания инклюзивного образования

Резюме

С древних времен отношение к людям, нуждающимся в особой заботе, было различным. Эти люди прошли сложный процесс обучения, воспитания, обучения и принятия их другими нормальными людьми. В статье обсуждены исторические пути развития этого процесса. Он разделен на этапы разработки и в статье представлена подробная информация об этих этапах. Инклюзивное образование - это обучение детей, нуждающихся в особой заботе, в общеобразовательных учреждениях со здоровыми детьми.

Rəyçi: f.f.d.T.Ağayeva